

תפילין בשבת

שבת היא אות

בגמ' (מנחות לו, ב) יש כמה מקורות להא דאין מניחין תפילין בשבת. מקור אחד מהא דכתיב "ושמרת את החוקה הזאת למועדה מימים ימימה" - ימים ולא לילות, מימים - ולא כל ימים, פרט לשבתות וימים טובים. ור' עקיבא לומד את זה מהא דכתיב והיה לאות על ירך ולטוטפת בין עיניך, מי שצריכין אות יצאו שבתות וימים טובים שהן גופן אות.

אות יציאת מצרים

ובספר הרוקח (הלכות שבת סימן ל) הק' מאי טעמא יהא חייב בחול הרי יש אות ממילה דכתיב ונמלתם את בשר ערלתכם והיה לאות ברית, ות' דאות ממילה לא קרי אות, דבעינן אות מיציאת מצרים ושבת ותפילין אות יציאת מצרים הוי, ולא עבדינן אות על אות.

שני עדים

ועי' בסמ"ג (עשין סימן ג) שכתב "ועוד דרשתי להם כי משש מאות ושלוש עשרה מצות שנצטוו לישראל אין לך שום מצוה שתהא אות ועדות כי אם שלש מצות, והם מילה ושבת ותפילין שנכתב בשלשתן אות, והם שלשתן אות ועדות לישראל שהם עבדים להקב"ה, ועל פי שנים עדים יקום דבר כל אחד מישראל אינו יהודי שלם אלא אם כן יש לו שני עדים שהוא יהודי, הלכך בשבת, (ויום טוב שנקרא שבת) שנקרא אות, פטור אדם מלהניח תפילין (מנחות לו, ב), כי די שיש לו שני עדים שהוא יהודי, עדות שבת ועדות מילה. אבל בחול חייב כל אדם להניח תפילין כדי שיהא לו שני עדים, אות תפילין עם אות המילה. וכל מי שאינו מניח תפילין אין לו כי אם עד אחד שהוא יהודי, ולכך חשבו כמנודה לשמים בפרק ערבי פסחים (קיג, ב).

כדבריו כתוב גם בספר אבודרהם (ברכות השחר) וז"ל כי בשלש מצות נאמר אות במילה ובשבת ובתפילין. במילה והיה אות ברית ביני וביניכם, בשבת (שמות לא, יז) ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם, בתפילין (שמות יג, טז) והיה לאות על ידכה, והן שלשתן אות ועדות לישראל שהם עבדים להקב"ה, וע"פ שנים עדים יקום דבר וכו', הילכך בשבת ויו"ט שנקרא גם כן אות שבת פטור אדם מלהניח תפילין וכו'.

הקורא ק"ש בלי תפילין

על דרך זה ביאר המהרש"א (חידושי אגדות ברכות יד, ב) מאמר חז"ל דכל הקורא ק"ש בלי תפילין כאילו מעיד עדות שקר בעצמו, לפי שג' מצות נתן לנו הקדוש ברוך הוא שהן אות ועדות לנו שאנחנו עמו, והן שבת ומילה ותפילין, ועל פי שנים עדים יקום דבר, ואם אינו מניחם בחול ה"ל עד השני שהם התפילין עדות שקר בעצמו.

אות על יציאת מצרים

כדבריהם הביא האליה רבה (סימן כט א) מהלבוש, אבל כתב שמצא ברוקח (הנ"ל) שאות מילה לא קרי אות דבעינן אות מיציאת מצרים, ושבת ותפילין אות מיציאת מצרים. א"כ מבואר דסגי באות אחת, ומסביר הא"ר דאות עדיף מעדות, אבל אות דמילה לא קרי אות לזה.

מתו אחיו מחמת מילה

בספר תרומת הדשן (פסקים וכתבים סימן קח) העיר שלפי טעם הסמ"ג מכח שני עדים, מי שמתו אחיו מחמת מילה יניח תפילין בשבת, שאין לו אלא אות אחת. אבל כתב שאין לחלק כלל בשביל טעם שמפרש הסמ"ג דרך אגדה בעלמא ולא מחלקינן משום אותו טעם. כי הא דאמרינן (נדה לא, ב) מפני מה אמרה תורה מילה לשמנה (פרש"י אבל לא לשבעה), ומפרש הטעם שלא יהיו הכל שמחים ואביו ואמו עצבים, פ"י שהן אסורין בתשמיש המטה. ולפי זה אם ילדה בזוב שצריכה ז' נקיים לאחר שבעת ימי לידה, וכי ס"ד שיהא הבן נימול לארבע עשר, וכאלה רבות בתלמוד. וכדבריו כתב תלמידו בספרו לקט יושר (או"ח עמ' יד ענין ב).

האם נחשב לערל

ובאמת הרדב"ז (ח"ו סי' ב אלפים שלד) נשאל על ערל שמתו אחיו מחמת מילה אם מותר להניח תפילין בשבת, שהרי אין לו אות בעצמו, והשיב אע"פ שאין לו אות בעצמו בעל אות הוא אלא שמצד סכנתו ואונסו נתבטל ממנו האות, אבל לעולם מצווה ועומד הוא. תדע שהנודר מן הערלים מותר בערלי ישראל, שכל העכו"ם ערלים וכל בית ישראל ערלי לב, הרי שערלי ישראל לא נקרא ערלים, ויש להם אות ברית, ושאני קרבן פסח דגלי קרא דכתיב וכל ערל לא יאכל בו. ומוסיף שלא היה כדאי לבא בכתב, ואפילו שלא היה מן הדין, לא היה לו להניחם שלא לפרסם לכל שהוא ערל. עוד כתב שלא ראה ולא שמע מערל שמתו אחיו מחמת מילה.

אמנם הברכי יוסף (אורח חיים סימן לא ב) העיר על הרדב"ז שאע"פ שאינו נקרא ערל, אבל אינו נקרא נימול. ואף שהוא נקרא נימול בכח, כיון שאינו בפועל, אכתי יש מקום לפקפק קצת דיניח תפילין בשבת. ומ"ש הרב שאין לו להניחם שלא לפרסם שהוא ערל, יש לדחות קצת דיניחם בצנעא מיהא. אבל מסכים החיד"א לעיקר הפסק, כי לכל ישראל בחול יש להם שני עדים תפילין ומילה, ובשבת מילה ושבט, אבל מי שמתו אחיו מחמת מילה, דאפילו בחול אין לו אלא אות אחת, והם התפילין, א"כ כמעשו בחול כך מעשהו בשבת, והא איכא סהדא רבה שבת קדש, ועד הן בה. וא"כ מה ראה זו דבשבת רוצה להיות לו שני האותות, מאחר דכל הימים אין לו אלא אות אחת, והם התפילין.

עוד כתב על פי מש"כ לעיל (אות א) שמבואר בדברי הרא"ש שאסור להניחם בשבת, ולפי סברת הזהר גדול עונש המניחן אפילו בחה"מ. וא"כ לדידן אין כאן מקום להסתפק שמפני מילתא דאתיא מדרשת הסמ"ג יניחם בשבת, ויעשה איסור לסברת הזהר והרא"ש.

והפרמ"ג (משבצ"ז סימן כט) כתב שלפי הלבוש ואבודרהם ערל שמתו אחיו מחמת מילה בשבת ויו"ט פטור, כי אזלינן בתר רובא דעלמא. אבל כתב שמהלבוש משמע שאין איסור, ובסימן ל"א [סעיף א] כתב מן המושכלות הוא שמזלזל בחותם המלך.

ובספר מחזה אברהם כתב שבאמת מי שמתו אחיו מחמת מילה חייב ללבוש תפילין בשבת.

תפילין בשעת מילה

כתבה ש"ך (יו"ד סימן רסה, כד) שנהגו שלא לחלוץ התפילין עד אחר המילה משום שהתפילין הם אות והמילה ג"כ אות. והנה הלבוש (או"ח סימן לא, א) כתב וז"ל כבר ידעת

שהתפילין נקראו אות, ופירושו שהם לנו לאות שאנו עבדי ה' ומקיימין מצותיו וקבלנו עלינו עולו יתברך, ושבת ויום טוב ג"כ נקראו אות, שע"י שאין אנו עושין בהן מלאכה במצות השם יתברך והוא סימן ואות עלינו ג"כ שאנחנו עבדיו עובדים עבודתו יתברך כל הימים, והימים הללו אנו שובתין לכבודו יתברך להיותם לנו לאות, ועל זה נאמר בשבת (שמות לא, יז) ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם וגו'. לפיכך אסור להניח תפילין בהם, וכל המניח תפילין בהם לשם מצות אות, הוא מזלזל באות שלהם, ועבירה גדולה היא בידו שאינו רוצה לקבל האות שנתן לו השם יתברך ביום הזה ובוחר לו אות אחר והרי מורד בשם יתברך. אף על פי שמשמעות דוהיו לאות, אינו משמע שיש בו שום איסור אלא שאינו צריך כמו שכתבנו לעיל, מ"מ הוא מן המושכלות שהשכל נותן, שאם יניחם הוי כמבזה אות של שבת והוא כמורד באדונו יתברך שאינו רוצה האות שנתן לו היום, ואין לך מרידה גדולה מזו וראוי לעונש.

ולפי"ז תמה הא"ר על הש"ך, שאם הנחת תפילין בשבת הוי זלזול באות של שבת, למה הנחת תפילין בשעת מילה אינו זלזול באות של מילה. ות' הפרמ"ג שהרי בחול אנו מניחין תפילין אע"ג שיש לנו אות מילה, אלא ע"כ כמו שכתב הסמ"ג ואבודרהם דשני עדים בעינן, ובשבת יש מילה ושבת, א"כ ה"ה בשעת מילה. ובאמת ק' על הא"ר למה התקשה רק בהנחת תפילין בשעת המילה ולא התקשה בזה שמניחין תפילין אע"פ שאנחנו נימולין. ובספר תופעת רא"ם על היראים (מצוה שצט) שזה שאומרים "יצאו שבתות וימים טובים שהן עצמן אות", היינו שצריכין אות להודיע כי הוא יהודי וירא ועובד את ה', ובשבתות וימים טובים גם בלא תפילין אתה ניכר יהודי ועבד ה', מתוך שאתה שומר ומקדשם, א"כ אין זה אלא היכא שעובד את ה', אבל בזה שאביו מל אותו כשהיה תינוק אין זה "אות" שהוא עבד ה'. ולפי"ז י"ל שלכן התקשה הא"ר רק בשעת מילה ולא בזה שהוא נימול.

אות שלנו או אות של הקב"ה

ולגבי עיקר קושיית הא"ר ידיד הרה"ג אברהם סמבר שליט"א רצה לתרץ (וכן ראיתי כתוב בשם הג"ר משה שפירא שליט"א) דשאני אות של שבת מאות של מילה, שאות של שבת הוא אות של הקב"ה, ואם עוסקים ב"אות" אחר הוי זלזול, אבל מילה הוי אות שלנו, ולכן אם אנחנו עוסקים ב"אות" אחר לית לן בה.

תשלומין לקידוש והבדלה

קידוש ביום למי שלא קידש בלילה

כתב הרמב"ם (שבת כט, ד) עיקר הקידוש בלילה, אם לא קידש בלילה בין בשוגג בין במזיד מקדש והולך כל היום כולו, ואם לא הבדיל בלילה מבדיל למחר, ומבדיל והולך עד סוף יום שלישי, אבל אינו מברך על האור אלא בליל מוצאי שבת בלבד. ויש להסתפק בגדר חיוב קידוש ביום אם הוא בגדר תשלומין לקידוש של הלילה, או"ד שזמן קידוש בדיעבד הוא כל היום.

המנ"ח (מצוה לא) דן בזה, וכתב שיהיה נ"מ בקטן בליל שבת שלא הביא ב"ש, וביום שבת הביא ב"ש, שאם איתא דאינו אלא תשלומין פטור כמו חיגר ביום ראשון, לענין עלייה לרגל, אבל אם עיקר החיוב הוא כל היום אז חייב.

ורצה להוכיח שחיוב קידוש ביום אינו תשלומין אלא חיוב עצמי, מהא שהוכיח הגמ' (פסחים קה, ב) שמי שלא קידש בלילה יכול לקדש ביום, מהא דשנינו שמי שלא הבדיל במוצ"ש יכול להבדיל כל השבוע כולו. ולגבי הבדלה נחלקו הראשונים האם מי שלא הבדיל מחמת שהיה אונן יכול להבדיל אח"כ. ולכאורה ביאור המחלוקת הוא (וכן כמעט מפורש בדברי הרא"ש פ"ב דברכות) האם ההבדלה שמבדיל עד יום שלישי הוי בגדר תשלומין או שהיא מעיקר החיוב, דאם אינה אלא בתורת תשלומין אונן פטור כיון שלא היה מחויב.

ומעתה, כיון שאנן קיימא לן (יו"ד שמא, ב) שאונן מבדיל עד יום שלישי, א"כ מבואר שנקטינן להלכה שמה שמבדיל אח"כ אינו בתורת תשלומין אלא מעיקר הדין. וכיון שהגמרא פושטת קידוש מהבדלה, אם כן יש לומר שגם בקידוש אינו בגדר תשלומין אלא חיוב בפני עצמו, וממילא אף בקטן שפיר יתחייב לקדש מן התורה ביום השבת.

קידוש לחולה ביוה"כ

אך מדברי הגרעק"א נראה קצת להוכיח דקידוש דיום הוא תשלומין לקידוש דלילה. דהנה במגן אברהם (תריח, י) כתב, שחולה שיש בו סכנה שאוכל ביוה"כ לא יקדש משום חשש ברכה לבטלה שמא אין לו לקדש. והק' הגרע"א דבקידוש היום שאינו אלא ברכת בפה"ג, הרי הברכה אינה לבטלה משום ששותה את היין. ולכאורה עדיין משכחת לן ברכה לבטלה באופן שלא אכל בלילה ולא קידש, שאז יש לו לומר את כל נוסח הקידוש ביום, ושוב הוי חשש ברכה לבטלה.

אלא ע"כ דנקט הגרעק"א דקידוש דיום אינו אלא תשלומין לקידוש דלילה, ולכן הקשה דחולה שלא אכל בלילה הרי לא היה מחויב בקידוש, וא"כ אינו מחויב לקדש בבוקר בכל נוסח הקידוש, שאין לו חובת תשלומין משום שלא היה מחויב בלילה, ונמצא שביום אין לו אלא לברך בורא פרי הגפן ואין כאן ברכה לבטלה.

הבדלה ביום ראשון

אבל במקום אחר מבואר דעת הגרע"א שנוקט שלכה"פ הבדלה של יום ראשון הוי עיקר החיוב, וא"כ ה"ה קידוש שבת בבוקר היכא שלא קידש בלילה. דהנה כתוב בשו"ע (או"ח רצד, ב) שאם טעה ולא הבדיל בתפלה, ואין לו כוס בלילה וסובר שאף למחר לא יהיה לו, צריך לחזור ולהתפלל. והטעם, שמבואר בגמ' שאינו חוזר ומתפלל משום שיכול להבדיל על הכוס, וכאן אין לו כוס. ותמה הגרע"א (סימן רצט, ו) הרי קי"ל שיכול להבדיל עד סוף יום ג', א"כ אמאי נקט דוקא שמצפה שיהיה לו למחר. ותי' הגרע"א שאם ההבדלה על הכוס יהיה בזמנו דהיינו במוצאי שבת קודש, או למחרתו דהוי כמו במוצאי שבת קודש, בזה הוא דאינו חוזר ומתפלל, אבל באינו מצפה שיהיה לו כוס למחר, אף שיהיה לו כוס ביום ב' או ג' כיון דאינו עיקר הזמן, אלא משום דמקרי בתר שבתא בזה חוזר ומתפלל. (וע"ה בדברי הרמב"ן תורת האדם אבלות ישנה לענין הבדלה בט"ב שחל במוצ"ש, שמשע שם שדווקא למ"ד שאינו מבדיל אלא יום אחד אז הגדר שהיום הולך אחר הלילה, אבל למ"ד שמבדיל עד יום ג' אז רק מוצ"ש הוי עיקר הזמן, ודו"ק.)

"תשלומין" להבדלה של יו"ט

ויש נ"מ לענין תשלומין להבדלה ביו"ט, שיעויו"ש שהגרע"א מביא מספר "לשון חכמים" שמעיד בשם רבני פראג

שאין תשלומין להבדלה של יו"ט, הגרע"א עצמו חולק וסבר דלפחות יש לו תשלומין ביום הראשון שאחר יום טוב, דהא לדעת הי"א דאינו מבדיל אלא כל יום ראשון ולא יותר, הטעם דיום הולך אחר הלילה, ממילא ה"ה ביו"ט הכי הוא. ואפילו למאי דקי"ל דמבדיל עד סוף יום ג', ומטעם דהוי בתר שבת, וזה לא שייך לענין יו"ט, מ"מ גם הוא ס"ל שלענין כל היום לא צריך לטעם ד"בתר שבתא" אלא מטעם דהיום הולך אחר הלילה, ולפי"ז מי ששכח במוצאי יו"ט להבדיל, יכול עכ"פ להשלים למחרתו.

[ובספר אגרות הרמ"ה (סימן עט) מבואר שאפילו למ"ד שחיוב הבדלה הוא מה"ת שייך תשלומין, עיי"ש שדן למה אין מבדילין בין יו"ט ראשון לשני, ותו' שיוצא ע"י שמבדיל ממוצאי יום טוב שני לחול, וההיא הבדלה סלקא לתרוייהו, דהא מוצאי שבת נמי כי לא מבדיל במוצאי שבת מבדיל ואזיל למחר מקמי דליעביד מלאכה והכא לא עביד מלאכה האסורה ביום טוב עד מוצאי יום טוב שני.]

אך העיר הגרע"א ממש"כ הבה"ג ד"דטעם מבדיל" אינו אלא במבדיל בליל מוצ"ש, אבל אם לא הבדיל בלילה כיון שטעם שוב אינו מבדיל, וזהו שכ' כאן המחבר דיש מי שאומר דהא דקי"ל "טעם מבדיל" ה"מ היכא דהבדיל בליל מוצ"ש, אבל אם לא הבדיל בלילה כיון שטעם שוב אינו מבדיל, משמע דעיקר זמן הבדלה רק בליל מוצ"ש, דאם נימא דיום א' עם ליל מוצ"ש הכל אחד מהכ"ת לחלק לענין טעם.

עוד יש להעיר מדברי הר"ן (פסחים כא, ב) שדן לגבי הבדלה מוצאי ט"ב שחל בשבת, וכתב שהרי"ף פסק שמבדיל והולך כל היום כולו, ולפיכך כשחל תשעה באב במוצ"ש אין מבדילין כלל, אבל בעל הלכות גדולות כתב שאע"פ שהבדלה אין לה תשלומין אלא כל היום כיון שאי אפשר להבדיל במוצאי שבת מבדיל במוצאי ט' באב, והקשו עליו דכיון דנקטינן דאינו מבדיל אלא כל היום כולו נמצא שאין לה תשלומין כלל, דכיון שיום אחר הלילה כל יומא מוצאי שבת הוא. ורצה הר"ן ליישב דעתו שעשאוהו כפושע ומזיד כיון שלא הבדיל כל היום כולו, כדאמרינן בפ' תפלת השחר (ברכות כו, א) דמי ששכח ולא התפלל מנחה מתפלל ערבית שתיים, אפ"ה אם הזיד ולא התפלל אין לו תשלומין, וכאן אפילו שכח דשוכח מזיד הוא כיון שעבר יום אחד ולא נזכר, אבל היכא דלא אפשר כגון בתשעה באב סמכינן אלישנא דאמימר דאמר מבדיל והולך כל השבת כולה. הרי לן להדיא שגם למ"ד שאינו מבדיל אלא יום ראשון לבד הוי בגדר תשלומין, ולא שעיקר הזמן הוא לילה ויום.

ושמעתי להביא ראייה מהרמב"ם (שבת כט, ד) שכתב וז"ל עיקר הקידוש בלילה, אם לא קידש בלילה בין בשוגג בין במזיד מקדש והולך כל היום כולו, ואם לא הבדיל בלילה מבדיל למחר, ומבדיל והולך עד סוף יום שלישי, וק' למה חילק בין "מבדיל למחר" ל"למבדיל והולך עד יום שלישי", אלא ע"כ שיום ראשון הוי כמו מוצ"ש והוי עיקר החיוב.

אבל המשנ"ב (שם ס"ק טז) פירש דברי הרמב"ם בדרך אחר, וז"ל לכו"ע לכתחלה יקדים להבדיל ביום א', דזריזין מקדימין למצות, וגם דאסור לו לאכול קודם שיבדיל כיון דבידו הוא להבדיל. וכתב בשער הציון (ס"ק כח) שזה מוכח מהרמב"ם שכתב ומבדיל למחר, ומבדיל והולך עד סוף יום ג'.

סתירה בדברי הרא"ש

על עיקר דברי הגרע"א יש להעיר, דלדבריו דברי הרא"ש סתרי אהדדי, שהרי הוא חולק על מהר"ם וסובר שאונן אינו יכול להבדיל אחרי הקבורה של מחרת, משום שס"ל שאין כאן אלא תשלומין והיכא שהיה פטור בעיקר החיוב פטור נמי בתשלומין, ומדבר שם גם לגבי הבדלה של יום ראשון, ולפי הגרע"א ביום ראשון אין כאן משום תשלומין אלא עיקר חיוב יש כאן דהלילה הולך אחר היום, א"כ למה אין האונן מבדיל למחר.

ולכן לכאורה צ"ל שכוונת הרא"ש שמי שידוע שלא יהיה לו יין ביום א' שחוזר ומתפלל ערבית אם שכח להבדיל בתפילה, כתי' הביה"ל (רצד, ב) וז"ל ואפילו לדעת הפוסקים דזמנו בדיעבד עד סוף יום ג', הכא לא סמכינן ע"ז, דכולי האי איכא למיחש דלמא לא יהיה לו.

ומה שהבאנו ראייה לדברי הגרע"א מהרמב"ם יש להעיר שנלענ"ד דעת הרמב"ם שאינו אלא תשלומין, שהרי כתב שהמצה להזכיר קדושת השבת בכניסתו וביציאתו, א"כ משמע שעיקר החיוב הוא "בכניסתו", א"כ זה שיכול לקדש גם למחר אינו אלא מדין "תשלומין". שאיך תאמר שלאחר פלג המנחה שאפשר כבר לומר הבדלה, א"כ הוי כבר "ביציאתו או קודם מעט", שיכול לקדש "בכניסתו", אלא ע"כ דהוי דין תשלומין. ולפי"ז צ"ל שמה שחילק בין יום ראשון לשאר הימים, הוא כדברי המשנ"ב שיש ענין יותר להזדרז בראשון. אבל מלשון הרמב"ם שכתב שעיקר הקידוש בלילה, אם לא קידש בלילה בין בשוגג בין במזיד מקדש והולך כל היום כולו, משמע שאין זה תשלומין שהרי כתב "מבדיל והולך", ואילו לענין מי שלא התפלל כתב הרמב"ם (תפילה ג, ח) שאם שגג או נאנוס או שהיה טרוד משלים אותה תפלה בזמן תפלה הסמוכה לה.

מי שלא קידש עד בין השמשות

ואם כנים הדברים יתכן לחדש בזה חידוש גדול. דהנה כתוב בשו"ע (או"ח רעא, ח) אם לא קידש בלילה, בין בשוגג בין במזיד, יש לו תשלומין למחר כל היום. וכתב הרמ"א ושומר כל הקידוש של לילה מלבד ויכלו. וכתב המשנ"ב (ס"ק לט) שאם לא נזכר עד ביה"ש מצדד הפמ"ג דיאמר הנוסח של קידוש בלי הזכרת שם ומלכות בפתיחה וחתימה, ובשער הציון (ס"ק מז) והיינו כשהתפלל, דחשש לדעת המג"א שיוצא בתפלה מדאורייתא ותו הוי לה ספיקא דרבנן, ואם לא התפלל יברך ברכה גמורה, דהוי לה ספקא דאורייתא. והעיר דאם הוא זמן הבדלה ואסור לטעם איך יטעם מן הכוס, ואיך יאכל שיהיה הקידוש במקום סעודה, ותל' דאיירי כשהוא באמצע סעודה שלישית. א"נ דקידוש שמקורו מדאורייתא דוחה לאסור הטעימה שקודם הבדלה שהוא דרבנן.

ונראה לחדש שלפי הרמב"ם אפשר להבדיל לפני שיקדש, שתינח אם נאמר שע"י הבדלה עושהו כחול, אז א"א לקדש אחרי שהבדיל, דמאחר שעשהו חול יעשנהו שבת, אבל אם נאמר שהחיוב להזכיר קדושת השבת בכניסתו וביציאתו, א"כ יכול להשלים גם אחרי הבדלה, ולפי הט"ז ולבוש הסיבה שמתפללים עיקר התפילה לפני התשלומין הוא משום "חביבה מצוה בשעתו", א"כ אולי עדיף להבדיל קודם. וכ"ז אינו אלא לדעת הרמב"ם בדגר חיוב הבדלה, אך ראייתו ברמב"ן בספרו תורת האדם (שער האבל - ענין אבלות ישנה) שמשמע מדבריו שהבדלה כשמו שמבדיל ועושה מה שלאחריו לחול, ולדבריו אם הבדיל כבר א"א לקדש. וז"ל וכן מצינו שמתפלל בשבת של מוצ"ש ואומר הבדלה על הכוס, ואף על פי שאינו מותר במלאכה, כיון שמבדיל בו כבר עשהו כלילה.

קטן שהגדיל ביום שלישי

ראיתי מקשים קושיא אדירה על המנחת חינוך שמוכיח מזה שקידוש כל השבת נלמד מהבדלה, שכמו שהבדלה לא הוי תשלומין, לדין שאונן חייב להבדיל אחר הקבורה, ה"נ קידוש כל השבת, ולכן קטן שהגדיל יכול לקדש, א"כ לדבריו קטן שהגדיל ביום שלישי למה אינו חייב בהבדלה. ולפי החת"ס ניחא, שהוא רצה לומר שהבדלה הוי תשלומין, אפילו לפי מהר"ם ב"ר ברוך, ובקידוש הוי עיקר החיוב כל היום כדלהלן.

מי שלא קידש ליל שבת במזיד

כתב הטור (או"ח סימן רעא) שנחלקו רב עמרם גאון והרמב"ם במי שהזיד ולא קידש ליל שבת האם מקדש למחר. רב עמרם גאון סובר שרק אם לא קידש מחמת שכחה או אונס יקדש למחר, אבל הרמב"ם ז"ל סובר שאפילו אם לא קידש בלילה במזיד יקדש למחר.

ומסביר הב"ח דברי ר"ע דהוי כמי ששכח להתפלל דאין לו תשלומין אלא בשכח ונאנס, אבל לא בהזיד, אבל הרמב"ם סובר דלא דמי לתפלה, דבתפילה זה שיכול להשלים אותה בזמן תפלה שלאחריה מדין תשלומין הוא, הילכך דוקא בשכח או נאנס, אבל קידוש זמנה כל השבת, אלא דעיקר המצוה לקדש מיד כשקידש היום, מדכתיב זכור את יום השבת לקדשו, אבל אם עבר ולא קידש משקידש היום אפילו עבר במזיד יקדש למחר, דלאו מתורת תשלומין נגעו בה אלא דעדיין לא עבר זמן קידוש.

ובשו"ת חתם סופר (או"ח סימן יז) נשאל למה בקידוש נפסק כהרמב"ם שאפילו במזיד יכול להשלים, ואילו בהבדלה נפסק (או"ח רצט, ו) דדוקא שכח ולא הבדיל, משמע ולא הזיד, והיינו דהבדלה בודאי אינו אלא לתשלומין. וק' בתרתי א' אם יש לחלק בין קידוש להבדלה בזה איך פשיט הגמ' (פסחים קה, א) קידוש מהבדלה, ועוד הרי הב"י פסיק ביו"ד (סי' שמא, ב) דאונן במוצ"ש מבדיל ביום א', דס"ל דאיננו מטעם תשלומין אלא חיוב בעצמו של יום, וא"כ לדבריו הבדלה וקידוש שווים, ומ"ש בקידוש אפילו הזיד יקדש למחר ובהבדלה דוקא שכח.

וכתב החת"ס שסברת הב"ח לחלק בין קידוש להבדלה הוא, דבשלמא קידוש אף על גב דזכור בכניסתו משמע, מ"מ כיון דהקדושה מוספת והולכת וכבוד יום עדיף מכבוד לילה והיה ראוי לקדש ביום על תוספת קדושתם, ונהי אי קדיש בכניסתו סגי לכל מה שמוסיף והולך מ"מ מדרבנן תיקנו עכ"פ קדושה רבא לתוספת קדושת היום, ויש מאנשי מעשה מדקדקים לברך על הכוס גם בסעודה ג' משום תוספת קדושה, ונהי דלא חייבתו תורה בכל אלו מ"מ מי שלא קידש בלילה ומקדש ביום איננו תשלומין, כי על שינוי קדושה הנכנסת עתה ג"כ מברך.

כל זה בקדושת היום משא"כ בהבדלה דלא שייך אלא ברגע פרידת שבת מהחול, ועל אותה רגע מברך ושוב כל ימי החול שוים, ואם מבדיל אח"כ איננו אלא תשלומין, ע"כ בהזיד ולא הבדיל אין לו תשלומין. ועל פי זה כתב דלא קשה מההיא דפרק ערבי פסחים, דבעל האיבעיא היה מסופק אי אפילו יש תשלומין לקידוש משום דלא עלה על דעתו שיהיה תוספת קדושה וחיוב היום בעצמו, ופשיט מהבדלה דלכל הפחות לא גרע מהבדלה, אבל לבתר דמייתי ברייתא דכבוד יום עדיף עד דמסיק דמי שאין לו אלא כוס א' היה ראוי להניח ליום לקדש עליו אלא חביבה מצוה בשעתה, מ"מ לפי המסקנא אין הקידוש ביום רק תשלומים אלא חובת עצמו ואפילו הזיד חייב.

עוד כתב שאפילו לפי מהר"ם שאונן יכול להבדיל עד יום ג' אין הכוונה משום שהוא חולק וס"ל שעיקר זמנה הוא עד יום ג', דזה אינו ולכו"ע אין עיקר זמנה אלא במוצ"ש, אלא ס"ל שאונן אע"פ שהוא פטור עכשיו מלהבדיל, עדיין מקרי בר חיובא, אלא שעכשיו הוא עוסק במצוה, ולכן אחר הקבורה יכול להבדיל, משא"כ קטן אינו בר חיובא ולכן שפיר י"ל שאם הגדיל ביום ב' אינו חייב להבדיל.

ואאמו"ר רצה ליישב דברי המנ"ח שאפילו אם נאמר שכל הג' ימים הוי עיקר החיוב, אבל עצם חיוב הבדלה לא שייך אלא למי שהיה לו שבת, אבל קטן שמה"ת לא היה מחויב בשבת אינו חייב להבדיל, ולפי"ז ה"ה קטן שהגדיל במוצאי שבת אינו חייב להבדיל. שו"מ שהתכוון לדברי שו"ת הר צבי (או"ח ח"א סימן קסה) שנשאל על קטן שנתמלאו לו י"ג שנים במוצ"ש"ק אם מחויב הוא בהבדלה, מי נימא כיון דלא נצטוה על השבת וכחול הוא לגבי דידיה א"כ אין לו מה להבדיל, או דלמא מצות הבדלה חלה עליו בשביל שבת דעלמא, והשיב שדומה למה שפסק החת"ס (או"ח סימן קעב) בנעשה גדול במוצאי יוה"כ דפטור מלהתענות תוספות יוה"כ"פ, אף דמרבין מקרא (ר"ה ט, ב), דכיון דפטור מהעיקר אין שייך לחייבו בהתוספת יוה"כ"פ, וחיוב הבדלה לא עדיף מחיוב תוספת יוה"כ, דהבדלה נמי לכל היותר אינו אלא הוספה למצות השבת.

מחויב דרבנן להוציא דאורייתא

כל זה היכא שהקטן עדיין לא קידש (או יצא ע"י אחרים) בלילה, אבל היכא שכבר קידש בלילה יש עוד נידון האם קטן שעשה מצוה בקטנותו נפטר כשהגדיל. והנה המרדכי במגילה (רמז תשצח הובא במגן אברהם רסז, א) בשם רבי טוביה מוינה דן האם סומא, שאינו חייב אלא מדרבנן יכול להוציא בני ביתו שמחויבין מה"ת. ורצה להביא ראיה מהא דמקדשין מבעוד יום אע"פ שיש שיטות הסוברות שתוספת שבת אינה אלא מדרבנן, וע"כ צריך לומר שהקידוש שעושה בזמן תוספת שבת דרבנן מהני לחיובו דאורייתא. א"כ ה"ה סומא, אף להשיטות שאינו חייב בקידוש אלא מדרבנן, מכל מקום יכול להוציא את בני ביתו בקידוש אף שהם חייבים מדאורייתא, וכשם שמצינו גבי תוספת שבת.

וכתב המנ"ח שלדבריו קטן שקידש ליל שבת והגדיל בשבת אין צריך לחזור ולקדש, שמה שעשה בקטנותו יכול להועיל לו בגדלותו, כמו מי שקידש ע"ש שנפטר מחיוב קידוש. אבל מבואר שהגרע"א חולק עליו, שבהגהותיו לשו"ע (או"ח קפו, ב) דן בקטן שאכל כדי שביעה ובירך ברכת המזון ואח"כ הביא שתי שערות האם חייב לברך שוב, וציין שם לדברי המג"א שהקשה על דברי המרדכי, והיינו שבא הגרע"א לומר שיש לו לברך שנית כיון שלא יצא בברכתו שבירך בזמן שהיה מחויב מדרבנן, ואם היה הדין כהמרדכי הרי הברכה בזמן שהיה קטן צריכה להועיל אף לזמן שהגדיל. [ועיין בגליון רעק"א (מהדורת מכון ירושלים) שביאור שכל ספיקו האם האכילה מחייבת ואינו צריך לברך, או שמא החיוב משום השביעה, אך אם אכן מחויב, ודאי לא יכול להיפטר בברכה שביאר בעודו קטן, וכנ"ל].

אמנם הנצי"ב בשו"ת משיב דבר (ח"א סי' יח) הביא ראיה שקטן העושה מצוה פטור אפילו כשהגדיל, דמבואר ברמ"א (או"ח סי' נג, י) שקטן לפני גדלותו אין לעבור לפני התיבה להתפלל להוציא אחרים י"ח אפילו יגיע לכלל גדלות בערב מ"מ אסור ואפי' בתפלת ערבית במקומות שלא נהגו אסור ומוכח דלעצמו יצא, ואם נימא דלא יצא היה אסור להתפלל לפני

גדלותו אפילו בפ"ע דהרי מיד כשתחשך יתחייב להתפלל שנית נמצא דתפלה ראשונה לבטלה ומדלא חשו רק לעבור לפני התיבה מוכח דבפ"ע יצא.

אמנם עיקר דברי המרדכי מחודשים טובא, שהרי לכאורה דווקא גבי סומא מצינן לומר שכיון שהמחויב מן התורה עומד לפנינו בחיובו שייך לומר שהמחויב מדרבנן יכול להוציא, אך בתוספת שבת דרבנן הלא כל חיובו מדאורייתא עוד לא הגיע כלל, ואם כן איך יצא ידי חובה בקידוש שעשה בזמן תוספת שבת.

קטן להוציא גדול

ובמגן אברהם הקשה על המרדכי, מהא דמצינו שהקטן אינו יכול להוציא הגדול אע"פ שהקטן מחויב מדרבנן. ובמנ"ח (מצוה לא) יישב דבריו עפ"י דברי הרמב"ן בקידושין (לא), א וכן במלחמות ברכות יב, א בדפי הרי"ף, והובא בר"ן מגילה ו, ב בדפי הרי"ף, וכן דעת רש"י ברכות מח, א ועיי"ש בתוס' דהקטן עצמו אינו מחויב במצוות אפילו מדרבנן, וכל החיוב אינו אלא על אביו לחנכו במצוות, ודווקא משום כך אינו יכול להוציא אחרים ידי חובתם, אבל המחויב מדרבנן שפיר יכול להוציא המחויב מן התורה. וז"ל הר"ן (מגילה ו, ב ד"ה ר"י מכשיר בקטן) הקשו בתוס' האי קטן היכי דמי אי בשלא הגיע לחנוך מ"ט דר"י הא כל שאינו מחויב בדבר אינו מוציא את הרבים ידי חובתו, ואי בקטן שהגיע לחנוך מ"ט דרבנן הא כיון דמחויב מדרבנן ליתי דרבנן וליפוק דרבנן דהכי אמרינן בפ' מי שמתו (כ, ב) גבי בן מברך לאביו דמוקים לה התם בדאכל שיעורא דרבנן ואתי דרבנן ומפיק דרבנן, ותל' דקטן הוה ליה תרתי דרבנן ולא אתי תרתי דרבנן ומפיק חד דרבנן, ובן מברך לאביו דאמרינן התם היינו בשאכל הבן שיעורא דאורייתא ואביו שיעורא דרבנן דליכא אלא חד דרבנן בכל חד.

והרמב"ן ז"ל תירץ דרבנן סבירא להו שאינו בדין שהקטן אף על פי שהגיע לחנוך יוציא הגדולים ידי חובתם משום דלאו מצוה דידיה אלא דאבוה דאיהו לא מיחייב במצות כל עיקר, ור' יהודה עצמו לא התיר בקטן אלא במגילה מפני שכולם היו באותו הנס. ומה שאמרו בן מברך לאביו בן גדול איירי, והאי דאמרינן תבא עליו מארה היינו משום שאינו יודע לברך. והאי דאוקימנא ליה התם בדאכל שיעורא דרבנן, היינו משום דקתני דאשה מברכת לבעלה מוקמינן לה הכי לומר שאין הנשים חייבות בברהמ"ז מדאורייתא.

וכבר הק' מהר"ם שי"ק שדברי המג"א סתרי אהדדי, שבתחילה כתב שלפי המרדכי קטן שהגדיל בשבת וכבר קידש בלילה אינו צריך לחזור ולקדש, ואילו כאן כתב שמודה המרדכי בקטן שאינו יכול להוציא לאחרים משום שאין המצוה עליו אלא על אביו, א"כ קטן שהגדיל אפילו להמרדכי חייב לחזור ולקדש.